

1973 óta – munkahely szerint az Országos Széchényi Könyvtárban – egyházi könyvtáraink régi állományrészeivel, azok védeltségi ügyeivel foglalkozom. Egyházi könyvtáraink említéskor nemcsak a nagyobb, központi gyűjteményekre kell gondolnunk, hanem a plébániák-gyülekezetek őrizte (fundushoz tartozó) kötetekre, könyvtárakra is. Az utóbbiak felmérése, vagy a már jegyzékelt kötetek helyszíni ellenőrzése éppencsak elkezdődött. Sajnos – különösen a nyugati határszél mentén – gyakoriak, s jelentősek a hiányok.

A nagyobb gyűjtemények: katolikusoknál 20, reformátusoknál 5, evangélikusoknál 2, a szerb ortodox egyháznál és a Rabbiképző Intézetben 1–1. Az ezen könyvtárak értékeit feltáró, feldolgozó tevékenység kapcsolódik az Országos Széchényi Könyvtárban folyó munkálatokhoz. Alapkiindulást jelentett, hogy a fenntartókra – mint jogi személyekre – kiterjesztették a magánszemélyekre vonatkozó, könyvészeti értékek bejelentési kötelezettségét.¹ A védeltségi eljárások az 1970-es években lezajlottak. Ezek során kategóriánként, jegyzékek alapján az alábbi tételszámokat nyilvánítottuk védetté:

– **Ősnyomtatványok** – 2670 kötet körül.

– **16. századi nyomtatványok** – kb. 25 000 tétel.

Feldolgoztatásuk megkezdődött. A munkálatokat Borsa Gedeon irányítja. Az ősnyomtatványokat tartalmazó², és a rövidesen megjelenő, az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványait közétevéő katalógustól abban különbözik majd e katalógus-sorozat, hogy nemcsak a műveket, hanem a példányok jellemzőit is (állapot, kötés, tulajdonosok, bejegyzések) tartalmazza.

– **Régi magyarországi nyomtatványok**

Számbavételük a plébániai könyvtárak szintjéig közel teljesnek mondható, s nemcsak a törvény által előírt 1711-es felső időhatárig (eddig számuk 9–10 000 között van), hanem 1800-ig. Egyedi nyilvántartásukat az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Csoportja vezeti. Egyházi könyvtárainkból eddig kb. 60 000 18. századi hazai nyomtatványt regisztráltak.

A hazai szerzők külföldön megjelent művei és a Magyarországra vonatkozó külföldi szakirodalom bejelentési kötelezettségének a védeltség alapjául szolgáló jegyzékei az anyag nyilvántartásának csak formálisan tettek/tehetek eleget. Az előző csoport (RMK III = magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent művei) kategóriahatárainak kijelölése megtörtént, alapos anyaggyűjtésre egyházi könyvtárainkban eddig még nem került sor.

– **Kéziratok**

A Mohács előtti kéziratkötetek száma: 285. (Ezekről alább részletesen lesz szó.)

A védeltség alapjául szolgáló bejelentési kötelezettség újkori kéziratok esetén csak a „jelentősebb” tételekre vonatkozott. A szubjektivitást kiküszöbölő¹ idő 1978-ban kezdte el az Országos Széchényi Könyvtár az egyházi könyvtárak kéziratainak válogatás nélküli feldolgoztatását, az egyes tételek elemző leírását és a leírások katalógusok formájában való kiadatását. Különböző okok miatt egyelőre az 1850 előtt keletkezett tételekről készülnek

nyomtatott katalógusok. Eddig hat kötet jelent meg³. Törekszünk a részletező leírásra, a régészeti és művészettörténeti adatok azonban a címekből nem mindig derülnek ki. Kis tapasztalattal egyes kategóriák „gyanúsíthatók”: pl. útleírások, canonica visitatiók, történeti művek és -adatgyűjtések, historia domusok. A kéziratár és levéltár elkülönülése egyházi gyűjteményeinkben következetlenebb, mint az államiakban. Olyan nagyobb gyűjtemények is akadnak, ahol a szétválasztás egyáltalán nem történt meg.

Mindössze néhány egyházi könyvtárunkról mondható el, hogy a középkorban, vagy akár csak a török időkben is bizonyíthatóan meglévő könyvei közül jelentősebb számú kötetet birtokol ma is. Esztergom, Győr és Veszprém mellett valószínű csak Sárospatak sorolható ide. Külön vizsgálódást igényel, hogy egy-egy kézirat, vagy nyomtatvány mikor került az őrző könyvtárba. E területen még sok a tennivaló. Bár az utóbbi évtizedben jelentős feltáró munkák folytak, gyakoriak még mindig az éppen csak katalogizált, vagy leltárkönyvbe vett állományrészek, s ezek a kutatók számára bőségesen szolgálhatnak új adatokkal, néha meglepetéssel.

Érdekes a helyzet a középkori kéziratok esetében. Itt-ott bőséges a szakirodalom, például az Esztergomban őrzött kódexek többségéről immár fél évszázada alapos művészettörténeti leírás készült⁴, megfelelő mélységű kodikológiai feldolgozása azonban – mintként más könyvtárak esetében is – csak a német nyelvű és a liturgikus köteteknek van, továbbá egyedileg egy-egy kötetnek. Ezt figyelembe véve külön kötet megjelentetését tervezzük a „Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai” sorozatban a középkori kéziratokról, amely a latin nyelvű, nem liturgikus kötetek alapos feldolgozását tartalmazza. A tartalmi leírás mellett kitér az alábbiakra: íróanyag, vízjelek, írás, díszítés, füzetek elhelyezkedése, kötés, proveniencia, possessorok, bejegyzések, bibliográfia. Néhány tétel tartalmi leírásának pontosítása van még hátra a munkából, továbbá a kigyűjtött vízjelek, kötésminták meghatározása. A leírás nyelve latin lesz. Egyéb irányú feladataim miatt – sajnos – nem tudom megmondani, mikor jelenhet meg a kötet.

Az elmúlt évtizedben néhány kivételtől eltekintve az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló Laboratóriumában az arra rászoruló kódexeket restauráltattuk. Két munkatársunk teljes munkaidőben egyházi könyvtárainknak dolgozik.

A továbbiakban a kódexekről ismertetek néhány számszerű adatot.

A 285 kötetet 20 gyűjteményben őrzik. A II. világháború idején, illetve azóta 10–12 kódex tűnt el. Ma számszerint a legtöbbet, 56-ot a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár birtokol. Nyelvi megoszlás: 34 német, 9 héber, 2 ósláv, 1 holland, 3 magyar (Jordánszky-kódex, Nagyszombati kódex, Debreceni kódex), 236 latin. A német nyelvűekről alapos leírás jelent meg: Vízkelety András katalógusa⁵. A héber kéziratokat Scheiber Sándor írta le, az óslávok feldolgozása folyamatban van. A 236 latin nyelvű kötet közül 60 tétel liturgikus kézirat: ezekről Radó Polikárp katalógusából tájékozódhatunk⁶. A még fennmaradó 176 kötet közt is akadnak különböző helyeken és különböző mélységig feltártak. Akad közöttük korvina⁷, egy valószínű Vitéz János könyvtárából származó kötet⁸, hasonmásban is megjelentetett két óráskönyv⁹, szövegkiadása van a nyelvemlékeknek¹⁰, két formuláskönyvnek¹¹, egy prédikációs-kötetnek¹². A francia és németalföldi miniatúrákat tartalmazó köteteket Soltész Zoltánné írta le¹³. Művészettörténeti leírása illetve feldolgozása van az Esztergomban és a Debrecenben őrzött kódexeknek¹⁴. A teljes állomány zenei feldolgozása is elkészült¹⁵. Előfordulnak egy-egy kötetről önálló tanulmányok. S mégis: ha a 2–3 soros, jegyzékként közölt említéseket nem számítjuk, még mindig kb. 100 tétellről nem rendelkezünk érdemleges szakirodalommal, s nem kevés azon kötetek száma sem, amelyekről eddig egyetlen nyomtatott sor sem jelent meg.

A 285 kötet közül magyarországi eredetű, vagy bizonyíthatóan a középkorban már Magyarországon volt minden ötödik-hatodik.

Tematikailag: 15 a Szentírást tartalmazó kötet. Imakönyvek (köztük 13 óráskönyv), bibliamagyarázatok, szentbeszéddek, értekezések, egyházi jogi művek fordulnak elő nagyobb számban a liturgikusokon kívül. A többiek: orvosi tartalmúak (Kalocsán ebből öt kötet is), iskoláskönyvek (Esztergomban 3), történeti művek (5 tétel), formuláskönyvek (Esztergomban 2, Pécsen 2), asztrológia-kronológia (4 tétel), klasszikus auktorok (Ovidius–Horatius Debrecenben, Terentius a ferenceseknél, Vergilius Pápán, Arisztotelész Kalocsán és Székesfehérvárott, retorikai gyűjtőkötet Kalocsán és Szombathelyen), Dante latinul, latin–cseh szótár.

Időben a 11. századtól kezdve minden század képviselve van, döntően azonban a 14. századtól a 16. század elejéig keletkeztek a kötetek. Az egész köteten végigvonuló festett díszítés vagy illusztráció található egy *Speculum humanae salvationis*-ban (Központi Kegyesrendi Könyvtár)¹⁶, egy herbáriumban (Debreceni Ref. Nagykönyvtár)¹⁷, az ún. Baratella-kódexben (Egri Főegyházmegyei Könyvtár)¹⁸; különböző mennyiségben – és minőségben – a óráskönyvekben, bibliamagyarázatokban és liturgikus kéziratokban. Díszes iniciálék másutt is.

Latin nyelvű kódexekben előfordulnak német, magyar és cseh nyelvű bejegyzések. Magyar nyelvűek az ún. Nyírkállói-kódexben (Pécsi Püspöki Könyvtár)¹⁹, a Németújvári kódexben (Ferences Könyvtár)²⁰ és az Egerben őrzött sermonariumban²¹. Cseh nyelvű 14. századi Mária-himnusz található a ferencesek egy kódexében²², cseh szavak két Esztergomban őrzött kötetben. Ugyanott található egy latin–cseh szótár.

Némely kötet vizsgálásához modern technikai eszközökkel dolgozó szakembereket kértem fel, pl. kivakart szövegek olvasására (a Kalocsán őrzött ún. Vitéz-kódex²³ és egy Egerben őrzött, a kassai domonkosoktól származó kötet²⁴ esetében), vagy kormeghatározásra az ún. Esztergomi Rövid Krónika esetében²³. Próbálkoztam a szakirodalomban egymással összefüggésbe hozott kódexek (pl. Németújvári kódex, Nyírkállói-kódex és a Budapesti Egyetemi Könyvtár *Sermones dominicales*) egymás mellé helyezett együttes vizsgálatával is – negatív eredménnyel.

Befejezésül: minden egyházi könyvtárunkban őrzött középkori kéziratról rendelkezünk mikrofilmmel²⁴. A mikrofilmek használata, de különösen az azokról történő másolat készítése és publikálása a kötetek tulajdonosainak engedélyéhez kötött. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja számára 1978–1980-ban valamennyi tételről megadott szempontok szerinti leírást készítettem három példányban. Természetesen az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában is lehet tájékozódni.

JEGYZETEK

1. 1963. évi 9. sz. törvényerejű rendelet – 5/1971. MM sz. rendelet.

2. SAJÓ G–SOLTÉSZ E.: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur, I–II.* Budapestini, 1970.

3. Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratai – 1850 előtti kéziratok. Szerk. Szelestei N. László. Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár.

1. FEKETE CS.–SZABÓ B.: *A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa.* 1979. 310. l.

2. SZABÓ F.: *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa.* 1981. 240. l.

3. L. KOZMA B.–LADÁNYI S.: *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének (Budapest) kéziratkatalógusa.* 1982. 340. l.

4. BÖRZSÖNYI J.: *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa.* 1986. 411. l.

5. IVÁNYI S.: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa.* 1986. 250 l.

6. SZABÓ GY.: *A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa.* 1987. 232 l.

4. BERKOVITS I.: *A kódexfestészet emlékei a Főszékesegyházi Könyvtárban.* In: *Magyarország műemléki topográfiaja I. Esztergom műemlékei.* Szerk. Genthon István. Bp., 1948, 291–371.

5. VÍZKELETY, A.: *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken, Bd. II.* Wiesbaden, 1973.

6. RADÓ, P.: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Budapest, 1973.

7. Győr, Egyházmegyei Könyvtár (Blondus Flavius: Romae instauratae libri tres).

8. Kalocsa, Főszékesegyházi Kányvtár, Ms. 311. (Guido de Columna: Historia Troiana.)

9. Az Egri Főegyházmegyei Könyvtáré magyar kísérszöveggel 1976-ban, német és angol nyelvűvel 1978-ban; a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtáré 1985-ben jelent meg.

10. Debreceni Ref. Könyvtár: Debreceni kódex (Nyelvelméltár, 11, Bp., 1882, 1–289.) – Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár: Nagyszombati kódex (Nyelvelméltár, 3, Bp., 1874, 1–128.), Jordánszky-kódex (1984-ben hasonmás kiadása jelent meg).

11. KOVACHICH M. G.: Formulae solennes styli in cancellaria curiae regum, foris minoribus ac locis credibilibus. Pestini, 1799. (A Klímó György által vásárolt két formuláskönyvet ma a pécsi székesegyházban őrzik.)

12. Sermones dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex, I–II. Kiad. Szilády Áron. Bp., 1910. (A Nemetújvári kódexet ma a Magyar Ferences Könyvtár esztergomi letét-ként őrzi Budapesten. Jelzete: Múz. 13.)

13. RADOCSAY D.–SOLTESZ Z.–SZÁNTÓ T.: Francia és németalföldi miniatűrök Magyarországon. Bp., 1969.

14. Debrecen: ÖTVÖS J.: A kódexművészet emlékei a debreceni kollégiumi könyvtárban. In: Déri Múzeum évkönyve 1958/59. Debrecen, 1960, 195–206. – Esztergom: I. a 4. sz. jegyzetet!

15. SZENDREI J.: A magyar középkor hangjegyes forrásai. Bp., 1981. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez.)

16. PAPP L.: Ismeretlen 15. századi kódex a Piarista Könyvtárban. In: Magyar Könyvszemle, 1979, 113–125.

17. Debrecen, Ref. Nagykönyvtár, R 459. Leírása: Vízkelety i. m. (5. jegyzet) nr. 44.

18. B. X. 44. A díszítés folyamatos: ff. 1–17v. (De imaginibus deorum...)

19. KLEMM A.: A Nyikállai-kódex magyar glosszái. In: Pannonia, 1937, 264–275.

20. L. a 12. sz. jegyzetet!

21. P. VII. 21. – Vö. Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest, 1985. nr. 92.

22. Kódexek (21. jegyzet) nr. 57.

23. JUHÁSZ L.: Az „Esztergomi rövid krónika” hitelességének kérdéséhez (Író-tinta és pergamentvizsgálatok). In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. Szelestei N. László. Bp., 1989.

24. A mikrofilmek az Országos Széchényi Könyvtárban (az Esztergomban őrzöttek többségéről a MTA Könyvtárában) készültek. A tulajdonosok pozitív másolattal rendelkeznek.

László Szelestei-Nagy: In ungarischen kirchlichen Bibliotheken aufbewahrte Handschriften aus dem Mittelalter

Seit der Mitte der 70er Jahre des 20. Jahrhunderts ist es die Aufgabe der Széchényi-Nationalbibliothek, die Schätze der ungarischen kirchlichen Bibliotheken bearbeiten und zentral registrieren zu lassen. Einige Zahlenangaben zur Veranschaulichung der Menge:

Einzelne geschützte Bestände

– von Wiegendrucke: 2670,

– von Drucken des 16. Jahrhunderts: ca. 25 000,

– von vor 1711 entstandenen ungarischen Drucken und im Ausland erschienenen Werken ungarischer Autoren: 9–10 000,

– von im 18. Jahrhundert in Ungarn entstandenen Drucken: ca. 60 000,

– von mittelalterlichen Handschriften: 285.

– Über die neuzeitlichen Handschriften erscheinen seit dem Jahr 1978 Bände der Reihe „Handschriftenkataloge der kirchlichen Bibliotheken Ungarns“, die die Beschreibungen von 1850 entstandener Handschriften je nach Sammlung enthalten. (Bis jetzt sind sechs Bände erschienen.)

Die 285 mittelalterlichen Handschriften werden in 20 Sammlungen, die meisten von ihnen – 56 an der Zahl – in Kalocsa aufbewahrt. Eine zusammenfassende kodikologische Bearbeitung der liturgischen und der deutschsprachigen Bände liegt vor. Darunter sind eine Corvina-Handschrift und auch in Faksimile herausgegebene Stundenbücher zu finden. Die ungarischen Sprachdenkmäler, zwei Formularbücher und ein Sermonarium, sind in Textausgabe erschienen. Die kunstgeschichtlichen Beschreibungen der in Esztergom und Debrecen aufbewahrten Kodizes, deren musikalisches Material auch bearbeitet wurde, ferner der französische und niederländische Miniaturen enthaltenden Bände stehen zur Verfügung. Trotz alledem gibt es immer noch keine beachtenswerte Literatur über fast 100 Handschriften, und die Zahl der Bände, über die bisher keine einzige Zeile im Druck erschien, ist ebenfalls nicht gering.

Beinahe 20% der Bände sind nachweislich von ungarischem Ursprung oder kamen schon im Mittelalter nach Ungarn. Thematische Verteilung: 60 liturgische Handschriften, 15 Bibeln, Gebetbücher (darunter 13 Stundenbücher), Bibelauslegungen, Predigten, Traktate, kirchenrechtliche Werke. Die anderen:

Bücher medizinischen Inhalts (in Kalocsa sogar 5 Bände), Schulbücher (in Esztergom 3), Formularbücher (in Pécs und Esztergom je 2), historische Werke (5), Astrologie, Chronologie (4), klassischen Autoren (7), Dante lateinisch, lateinisch-tschechisches Wörterbuch.

Das Gros der Kodizes entstand in der Zeit vom 14. Jahrhundert bis zum Beginn des 16. Jahrhundert, aber auch die früheren Jahrhunderte (ab dem 11. Jahrhundert) sind vertreten. Illustrationen sind – durch das ganze Werk ziehend – in einem *Speculum humanae salvationis*, einem Herbarium, im sog. *Baratella-Codex* von Eger, – in unterschiedlicher Quantität und Qualität – in den Stundenbüchern, den biblischen und liturgischen Bänden und – vereinzelt – auch andernorts zu finden.

Sprachliche Verteilung: lateinisch 236, deutsch 34, hebräisch 9, altslawisch 2, holländisch 1, ungarisch 3. Ungarisch- und tschechischsprachige Eintragungen in lateinischen Kodizes finden sich in je 3 Bänden.

Im Band der Reihe "Handschriftenkataloge der kirchlichen Bibliotheken Ungarns", der die Bearbeitungen mittelalterlicher Handschriften enthält, sind auch eingehende kodikologische Beschreibungen lateinischsprachiger, nicht liturgischer Handschriften (Inhalt, Schreibstoff, Wasserzeichen, Anordnung der Hefte, Schrift, Ausschmückung, Einband, Provenienz, Possessoren, Eintragungen, Bibliographie) in lateinischer Sprache veröffentlicht.

Wir besitzen Mikrofilme über jede in kirchlichen Bibliotheken aufbewahrte Handschrift aus dem Mittelalter. Die Bände in schlechtem Zustand werden durch die Széchényi-Nationalbibliothek kontinuierlich restauriert. Das Institut für Kunstgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften verfügt über den angegebenen Gesichtspunkten nach angefertigte Beschreibungen der Bände.

